

KOMPARATIVNA ANALIZA EFEKATA POSLOVANJA JAVNIH PREDUZEĆA U SRBIJI

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EFFECTS OF BUSINESS OF PUBLIC ENTERPRISES IN SERBIA

Jovović Marina | Toplička akademija strukovnih studija, Odsek za poslovne studije Blace, Srbija |
Prinčević Gordana | Toplička akademija strukovnih studija, Odsek za poslovne studije Blace, Srbija |
Mušikić Slađana | Toplička akademija strukovnih studija, Odsek za poslovne studije Blace, Srbija |

JEL klasifikacija: L26

DOI: 10.5937/trendpos2301007J

UDK: 005.216.1:658.115(497.11)"2019/2021"

005.311-021.272

COBISS.SR-ID 119428873

Sažetak

Od početka tranzicije Srbija nastoji da uključi i javni sektor u taj proces. Iako se nastojalo da se izvrši restrukturiranje javnih preduzeća stanje je i dalje nezadovoljavajuće a ovaj sektor je ostao uglavnom netransformisan i neefikasan. Javni sektor ima visoko učešće u formiranju društvenog bruto proizvoda države, raspolaže velikom imovinom i zapošljava jednu trećinu od ukupnog broja zaposlenih. Iako državna preduzeća raspolažu ogromnom imovinom i imaju monopoloski položaj na tržištu uglavnom posluju sa gubitkom. Ostvareni gubici ukazuju na to da se jako velikim resursima zemlje loše upravlja. Zbog vitalnog značaja državnih preduzeća za privredni razvoj zemlje neophodno je sprovesti strukturne reforme i učiniti da ova preduzeća postanu generator razvoja.

Abstract

Since the beginning of the transition, Serbia has been trying to include the public sector in that process. Although efforts have been made to restructure public companies, the situation is still unsatisfactory and this sector has remained mostly untransformed and ineffective. The public sector has a high share in the formation of the country's gross social product, has large assets and employs one third of the total number of employees. Although state-owned enterprises have huge assets and have a monopoly position on the market, they generally operate at a loss. Realized losses indicate that the very large resources of the country are poorly managed. Due to the vital importance of state enterprises for the economic development of the country, it is necessary to implement structural reforms and make these enterprises become generators of development.

Ključne reči: tranzicija, javni sektor, razvoj, kvantitativne metode

Keywords: transition, public sector, development, quantitative methods

Uvod

Cilj tranzicije je uspostavljanje liberalno-demokratske organizacije društva. Teorija tranzicije objašnjava da takva organizacija vodi ka ekonomski razvijenom društvu. Ako Srbija još nije postigla stabilan društveno ekonomski razvoj to verovatno znači da tranzicija još uvek nije završena. Uspešno završenim tranzicijama se smatraju one koje su dovele do ekonomskog rasta, a nedovršenim one koje nisu rešile društvene i ekonomske probleme. U mnogim bivšim socijalističkim zemljama izvršeni su parlamentarni izbori, izvršen je miran prenos vlasti, donet je i sproveden zakon o privatizaciji, uvedene su tržišne norme u privredni život i reklo bi se da je proces tranzicije završen. Međutim, tranzicija nije dala očekivane rezultate.

Počevši od devedesetih godina prošlog veka Srbija je privatizovala i rešila status preko 2000 preduzeća u državnom vlasništvu. Kako je u rukama države ostalo oko 600 preduzeća državna svojina i dalje je prisutnija u Srbiji nego u većini država i prouzrokuje brojne negativnosti.

Nakon više od dve decenije tranzicije javni sektor u Republici Srbiji je i dalje predimenzioniran. Značajan broj otpuštenih radnika iz privatizovanih preduzeća je završio u javnom sektoru. Dok se broj zaposlenih u privredi smanjivao broj zaposlenih u javnom sektoru je rastao. Svaki 14-ti radnik u privredi je zaposlen u velikim javnim preduzećima. Istovremeno, višegodišnji trend natprosečno velikih plata u javnim preduzećima dodatno povećava troškove inače neproduktivnog javnog sektora. Neracionalno trošenje sredstava, neefikasno upravljanje, korupcija uzrokovali su višegodišnje gubitke javnih preduzeća što ukazuje na nužnost reforme celokupnog javnog sektora.

Produžena tranzicija

Na samom početku sprovođenja tranzicionih promena u Srbiji bila su prisutna velika očekivanja od privatizacije i kasnijeg restrukturiranja privatizovanih preduzeća. Očekivalo se da će privatizacija da omogući modernizaciju i rast proizvodnje, uvođenje savremenih oblika organizovanja i upravljanja, ulazak na nova tržišta i sl., te na osnovu svega toga viši životni standard zaposlenih. Smatralo se da će ona doprineti da, nakon kraće tranzicione krize (koja se ispoljila u svim privredama na putu transformacije iz socijalističke u tržišnu privredu), dovesti do porasta poslovne aktivnosti preduzeća [1].

Prema dosadašnjim iskustvima proces tranzicije je u prvim fazama pokazao destruktivnost koja se odlikuje smanjenjem obima proizvodnje, smanjenjem zaposlenosti i padom životnog standarda. Liberalizacija cena, monetarne i fiskalne restrikcije, otvaranje privreda i slobodna trgovina predstavljale su glavni udar na ekonomije tranzicionih zemalja. Industrijska proizvodnja je padala, nezaposlenost je rasla, zarade su pale, inflacija porasla iznad planirane. Najteža socijalna posledica tranzicione krize je masovna nezaposlenost koja je uslovlila pad životnog standarda. Ona se pojavila u svim tranzicionim zemljama.

Mnoga velika preduzeća koja su bila vodeća u privrednom razvoju naše zemlje nisu se privatizovala jer nije bilo zainteresovanih investitora. Država nije imala dovoljno finansijskih sredstava da bi ona izvršila njihovo restrukturiranje te da bi opstala dobila su status „preduzeća u restrukturiranju“. Ovaj status im je obezbedio zaštitu od blokade računa i stečaja ali je nastavljeno njihovo poslovanje sa gubicima. U isto vreme neplaćanje komunalnih obaveza, gasa, struje, otežano plaćanje dobavljačima i bankama, neredovno isplaćivanje zarada, česti štrajkovi karakterišu rad ovih preduzeća [2].

U privatizovanim preduzećima novi vlasnici su odmah nakon restrukturiranja otpustili preko 60% radnika. Otpuštanjem radnika ostvarena je veća produktivnost na nivou preduzeća ali je istovremeno došlo do masovne nezaposlenosti. Restrukturirana preduzeća otpustila su višak radnika ali nova preduzeća, kojih je naročito na početku tranzicije bilo malo, nisu bila sposobna u istom tempu da ih apsorbuju. Nova preduzeća moraju dosegnuti prag od 40% svog doprinosa zapošljavanju da bi bila kadra da postanu pokretači ekonomskog rasta.[3]

Javni sektor je apsorbovao veliki broj nezaposlenih koji su otpušteni iz privatizovanih preduzeća. Skoro polovina zaposlenih u javnom sektoru u tranzicionim državama radi u državnim preduzećima, drugu polovinu čine zaposleni u širem javnom sektoru (obrazovanje, zdravstvo i javna uprava). Brojna istraživanja koja upoređuju performanse državnog sa privatnim sektorom ukazuju na neefikasnost državnog sektora, pre svega zbog zapošljavanja previše radnika u odnosu na njihov proizvod [4].

U Srbiji se, nakon dužeg perioda od početka tranzicije, stopa nezaposlenosti stabilizovala. Ona je imala opadajući trend od 24,9% u 2011. godini 9,7% 2020. godine. Tome je doprinelo ne samo zapošljavanje nezaposlenih lica već i velike migracije mladih, starenje stanovništva i dugogodišnji pad nataliteta. Međutim, zabrinjavajući je odnos broja zaposlenih prema broju penzionera, jer za jednog penzionera radi 1,3 zaposlenih. Ako tome dodamo da od ukupnog broja zaposlenih gotovo trećina radi u javnom sektoru situacija je još gora [5].

Tabela 1. Stopa nezaposlenosti u Srbiji (2011 – 2021)

Godina	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Stopa nezaposlenosti	24,9	25,9	24,0	20,6	18,9	16,4	14,5	13,7	11,2	9,7	11

Izvor: Ministarstvo finansija RS, Osnovni indikatori makroekonomskih kretanja, prema podacima NBS

Poslednjih godina društveni bruto proizvod u Republici Srbiji ima blagu tendenciju rasta ali u isto vreme raste i deficit spoljnotrgovinske razmene. Javni dug se smanjio sa 71,2% koliko je iznosio 2015. godine na 57,1% krajem 2021. godine, što takođe pokazuje visok nivo [5]

Tabela 2. Osnovni makroekonomski pokazatelji u Srbiji (2015-2021. god)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Realni rast BDP-a u %	1,8	3,3	2,1	4,5	4,3	-0,9	7,4
BDP u mil. EUR	35.740	36.779	39.235	42.892	46.005	46.796	53.317
Bruto domaći proizvod <i>per capita</i> u EUR	5.024	5.197	5.588	6.143	6.624	6.783	7.801
Deficit spoljnotrgovinske robne razmene, u mil. EUR	-4.048	-3.636	-4.345	-5.637	-6.339	-5.903	-6.980
Javni dug RS u % BDP-a	71,2	68,7	58,6	54,4	52,8	57,8	57,1
Stopa nezaposlenosti	18,9	16,4	14,5	13,7	11,2	9,7	11
Broj zaposlenih, prosek, u 000	1.896	1.921	1.977	2.053	2.101	2.149	2.213
Indeks potrošačkih cena (%)	1,5	1,6	3,0	2,0	1,9	1,3	7,9

Izvor: Ministarstvo finansija Republike Srbije 2021, Beograd

Posmatrano sektorski najveći deo rasta BDP privrede posle 2001. godine poticao je iz saobraćaja, telekomunikacija, trgovine, osiguranja i finansijskog posredovanja. Struktura privrede je izmenjena značajnim smanjenjem učešća industrije u korist drugih delatnosti. Učešće industrije u BDP je oko 17,8% BDP u 2007. godini dok je 1990. godine iznosilo 44,4%. U narednim godinama dolazi do

daljeg pada učešća industrije u BDP. Tako 2010. godine učešće industrije u BDP iznosi svega 15,7%, 2019. godine 13,7%, 2020. godine 13,3%. Ovaj pokazatelj ukazuje na proces deindustrijalizacije što je suprotno konceptu razvoja koji primenjuju vodeće zemlje u tranziciji, Češka, Mađarska, Poljska, Slovenija. Industrijska proizvodnja je pokazala efekat tranzicione recesije koji je nastao kao posledica loše sprovedene privatizacije (RZS, 2008, 2011, 2020, 2021).

Javni sektor u Srbiji

Velika javna preduzeća u Srbiji ostvaruju loše rezultate, pritisnuti su da cene svojih proizvoda i usluga drže na niskom nivou radi socijalnog mira te je ugrožena njihova održivost na duži period. S druge strane, monopolski karakter ovog sektora ga štiti, iako je nerentabilan, a država permanentno upumpava sredstva kako bi se održao. Subvencionisanje predimenzioniranog javnog sektora od strane države stvara budžetski deficit i povećava spoljni dug.

U javnom sektoru je zaposleno 605 947 radnika što predstavlja skoro trećinu zaposlenih ili tačnije 27,2% od ukupno zaposlenih u Srbiji. U 2021. godini je blago povećana zaposlenost u javnom sektoru u odnosu na prethodnu godinu[6].

Tabela 3. Struktura javnog sektora Srbije IV kvartal 2021. god.

	Broj zaposlenih IV kvartal 2021. god	Broj zaposlenih IV kvartal 2021. u odnosu na IV kvartal 2020. godine (indeksi)
Javni sektor	605 947	100,7
Javna državna preduzeća	82 901	99,8
Javna lokalna preduzeća	59 829	99,8
Administr. - nivo države i autonomne pokrajine	131 470	99,7
Administracija - nivo lokalne samouprave	27 429	98,5
Zdravstvo i socijalni rad	154 720	101,7
Obrazovanje i kultura	149 597	101,7

Izvor: Tržište rada, Registrovana zaposlenost, stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/trziste-rada/registrovana-zaposlenost

Visoki troškovi koji se izdvajaju za zarade zaposlenih naveli su Vladu Republike Srbije da 2013. godine donese odluku o zabrani zapošljavanja u javnom sektoru. To je bio racionalan korak ka smanjenju troškova i rasterećenju budžeta. Ova odluka je ukinuta 01.01.2022. godine sa izvesnim ograničenjima. U tom periodu je smanjena zaposlenost za oko 6 odsto što pokazuju podaci Fiskalnog saveta.

Broj zaposlenih u javnom sektoru u razvijenim zemljama kreće se od 30% od ukupne radne snage u Skandinavskim zemljama do 10-15% zaposlenih u anglosaksonskim zemljama [7].

Veličina javnog sektora najčešće se meri kao odnos godišnjih javnih rashoda i bruto domaćeg proizvoda. Optimalna veličina javnog sektora nije određena, ali se smatra prema modelu koji je popularizovao Ričard Armi, da njegova veličina treba da bude između 15-50% BDP-a, sa modusom između 30 i 40% BDP-a. Optimalna veličina javnog sektora je različita za svaku zemlju jer zavisi od nivoa njene razvijenosti, institucionalnih okvira, efikasnosti institucija, nivoa efikasnosti javnog sektora i državne administracije[8].

Po Barsovom modelu nizak nivo državne potrošnje uslovljava nizak ekonomski rast i obrnuto, sa porastom državne potrošnje dolazi do većeg ekonomskog rasta. Međutim, taj rast polako usporava i sa daljim rastom državne potrošnje dolazi do manjih pa i negativnih stopa rasta.

Funkcionisanje industrijski razvijenih zemalja karakteriše rast javnih rashoda u XX veku i ekspanzija javnog sektora. Trend rasta veličine javnog sektora u razvijenim zemljama, gledano po veličini javnih rashoda, se kretao od 10% BDP početkom XX veka do 40% na kraju XX veka [9].

Rashodi javnog sektora zemalja članica OECD-a u 2019. godini iznosili su u proseku 40,8% BDP-a. U 2020. godini rashodi javnog sektora u ovim zemljama su porasli zbog pandemije kovida 19. Prihodi javnog sektora pomenutih zemalja iznosili su 37,3% u 2019. a u narednoj godini su se smanjili. Fiskalni deficit u zemljama OECD-a u proseku je iznosio 3,2% BDP-a u 2019. godini a u narednoj, 2020. godini on se povećao, kao posledica delovanja pandemije kovida 19 (OECDiLibrary, 2022.).

Tabela: 4. Učesće javnih rashoda u BDP-u pojedinih država (%)

Zemlja	2019	2020	2021
Austrija	48,59	57	56,03
Francuska	55,35	61,6	59,42
Danska	49,52	53,43	51
Švedska	49,12	52,03	49,49
Nemačka	44,99	50,84	51,48
Italija	48,47	57	55,53
Velika Britanija	40,35	51,28	47,5
SAD	38,21	47,79	-
Mađarska	45,97	51,2	47,92
Srbija	42,2	49,0	47,4

Izvor: OECD.Stat Government at a Glance-yearly updates stats.oecd.org/Index.aspx?queryid=82342

Ministarstvo finansija Republike Srbije 2021, Beograd mfin.gov.rs/dokumenti2/izbori

Javni sektor Srbije je na nivou veličine razvijenih zemalja. Međutim stanje javnog sektora u Srbiji karakteriše niska efikasnost i visok nivo budžetskog deficita. Sa ovakvim načinom funkcionisanja javnog sektora i rastom javnog duga i zaduženosti dovodi se u pitanje održivost javnih finansija.

Efikasnost državnih preduzeća

Kompanije koje su u nadležnosti države beleže uglavnom negativne rezultate. Prema podacima Agencije za privredne registre, neefikasno (loše) poslovanje grupe državnih preduzeća u njihovoj evidenciji odlikava se u činjenici da ona raspolažu sa preko 23% kapitala svih privrednih društava, kao i sa preko 20% ukupnih sredstava, a da ostvaruju skromnih 9% ukupnih poslovnih prihoda. Dodatno zabrinjava činjenica da su preduzeća-gubitaši (grupa državnih preduzeća koja ostvaruje gubitke) doprinela sa 26% ukupnih neto gubitaka svih privrednih društava u Srbiji u 2013. godini. Akumulirani gubitak ove grupe preduzeća dostiže gotovo 500 mlrd. dinara, odnosno oko 13% BDP-a. Uzroci ovakvog stanja državnih preduzeća su visoki troškovi, neadekvatna cenovna politika vođena kontrolom cena, kao i socijalna politika po pitanju zapošljavanja radne snage. U ovim preduzećima je neophodno sprovođenje procesa restrukturiranja kako bi se promenilo upravljanje, izvršile organizacione promene, smanjili troškovi, investicije, izvršila se promena poslovne strategije (Republika Srbija Fiskalni savet, 2014, str.9).

Poslovanje državnih preduzeća je opterećeno brojnim problemima: niska efikasnost i loši finansijski rezultati poslovanja, visok nivo zaduženosti, predimenzioniranost, visoki troškovi, prekomeran broj zaposlenih. U isto vreme cene proizvoda i usluga državnih preduzeća su na nižem nivou od realne

radi očuvanja socijalnog mira. Prisutan je veliki uticaj politike na izbor rukovodstva u ovim preduzećima što negativno utiče na njihovu efikasnost i poslovni rezultat.

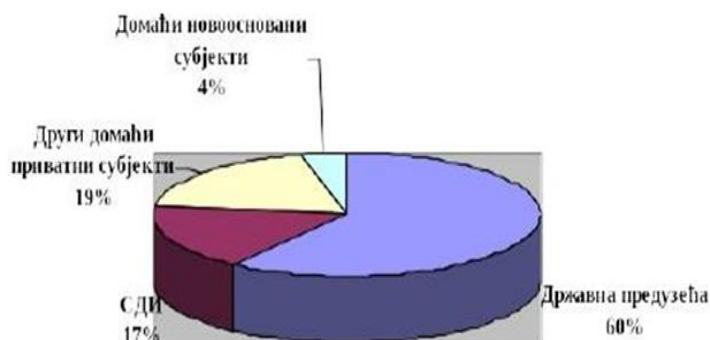
Državna preduzeća u Srbiji zapošljavaju 165 hiljada radnika. Iako su ova preduzeća neefikasna u njima je i dalje zastupljeno nepotrebno zapošljavanje, suvišne i neracionalne nabavke, visoka sponzorstva itd. Analize su pokazale da su u mnogim preduzećima u državnom vlasništvu troškovi zarada previsoki kako usled nepotrebno broja zaposlenih tako i zbog njihovih visokih zarada. U nekim od ovih preduzeća plate su puno veće od republičkog proseka. U nekim preduzećima se radnicima deli i trinaesta plata, stimulacije i omogućavaju se brojne beneficije.

Preduzeća u državnom vlasništvu imaju važnu ulogu u ekonomiji, ali su, usled lošeg upravljanja, po pravilu poslovala neuspešno i, na kraju, nametala visok fiskalni trošak. U prethodnih nekoliko decenija, uključujući i prethodnih nekoliko godina, državna preduzeća su se zloupotrebljavala za prikriveno ali vrlo skupo vođenje socijalne politike: regulisane su i nametane niske cene njihovih proizvoda i usluga, tolerisana su neplaćanja potraživanja od kupaca – u državnom vlasništvu i stanovništva, a u nekim slučajevima i privatnih firmi. Takođe, tolerisani su loš menadžment, višak zaposlenih i njihove privilegije, neefikasnost, javašluk i koruptivne radnje, nametano im je da se staraju o drugim preduzećima-gubitašima bez prave perspektive (Fiskalni savet, 2014, str.10).

Poseban problem predstavlja visok nivo zaduženosti javnih preduzeća. Ukupan dug javnih preduzeća u Srbiji iznosi 11 milijardi evra, a značajan deo već jeste ili će morati da postane javni dug zemlje, što predstavlja ogromnu smetnju za brži ekonomski razvoj [10].

U istraživanju Edvarda Jakopina i Nataše Čokorilo koje je obuhvatilo 22 velika javna preduzeća (JP-22) u periodu od 2015. do 2019. godine pokazalo se da su ova preduzeća u datom periodu prešla put od dobitaša do gubitaša. Neto dobit JP-22 je smanjena za 40% (160 mil. eur) a da su se neto gubici povećali za 50% (86 mil. eur). Zahvaljujući merama fiskalne konsolidacije i restrukturiranja železničkih JP ukupan broj zaposlenih u JP-22 smanjen je u petogodišnjem periodu za 11,8% (11.432). Ukupne obaveze JP-22 dostigle su 11,3 mlrd.eura. Obaveze JP EPS, JP Telekom Srbija a.d., JP Putevi Srbije i Koridori Srbije d.o.o čine 2/3 obaveza JP-22 [11].

Državna preduzeća primaju prekomernu državnu pomoć. Naime na državna preduzeća odlazi 60% državnih subvencija najvećim delom za pokrivanje gubitaka iz poslovanja neproaktivnih državnih preduzeća. Pri tome, državna preduzeća su stvarala svega 19 odsto dodate vrednosti [12].

Grafikon 1. Državna preduzeća primaju 60% subvencija

Izvor: WORLD BANK GROUP, Nova agenda za privredni rast Srbije

Sa fiskalnog stanovišta, relevantno je da preduzeća pod državnom kontrolom dobijaju značajne direktne budžetske subvencije i na taj način doprinose povećanju javne potrošnje i fiskalnog deficita. Osim toga, ova preduzeća dobijaju različite oblike indirektnih subvencija kao što su državne garancije za kredite, tolerisanje neplaćanja poreza, „povezivanje staža“, koji imaju za posledicu povećanje sadašnjih i budućih javnih rashoda i smanjenje javnih prihoda [13]

Pored neplaćanja poreza i doprinosa ova preduzeća ne plaćaju ni drugim javnim i državnim preduzećima. Tako akumuliraju znatne dugove prema državi i javnim preduzećima.

Agencija za privredne registre (APR) je objavila listu sto najboljih privrednih društava u 2020. godini i među njima su 22 javna preduzeća u kojima je zaposleno 67.052 radnika. Sedam je javnih preduzeća sa najvećim poslovnim prihodom među kojima prednjači JP EPS Beograd. JP EPS je na prvom mestu već godinama po ostvarenom prihodu među svim privrednim društvima u Srbiji. On je glavni nosilac privrednih aktivnosti sa 24 478 zaposlenih koji čine 2% zaposlenih u domaćoj privredi [14]

Tabela 5. Javna preduzeća na listi STO najboljih privrednih društava prema poslovnim prihodima

Rang	Naziv privrednog društva	Poslovni prihodi	Neto rezultat	Poslovna imovina	Kapital	Broj zaposlenih
1	JP EPS BEOGRAD	282.731	12.883	913.683	609.792	24.478
6	JP SRBIJAGAS NOVI SAD	87.228	2.990	204.195	121.019	934
16	JP PUTEVI SRBIJE BEOGRAD	52.112	5.148	528.297	361.421	2.074
31	JKP BEOGRADSKE ELEKTRANE	28.481	3.127	55.674	42.171	2.010
41	JP POŠTA SRBIJE BEOGRAD	24.552	987	29.695	23.662	14.865
72	JKP GSP BEOGRAD	14.965	- 2.135	34.977	18.750	5.887
77	JUGOIMPORT-SDPR JP BEOGRAD	14.162	1.286	56.310	21.129	363

Izvor: Izveštaj o sto najboljih privrednih društava u 2020. godini APR

Republika Srbija Agencija za privredne registre

Osam je preduzeća sa najvećim gubitkom. Njihov gubitak iznosi 411.753 miliona dinara i za četvrtinu je veći u odnosu na prošlu godinu. Zapošljavaju 42.018 radnika. Kod nekih od prikazanih preduzeća gubitak je veći od poslovnog prihoda, a kod nekih je veći čak i od kapitala [14].

Gubici koji ostvaruju državna preduzeća, koja inače raspolažu ogromnim resursima i imaju monopolski položaj na tržištu, ukazuju na veliku nesposobnost i korumpiranost upravljačkog kadra. Nestručnost rukovodećeg kadra i korupcija dovela su ova preduzeća, koja su svuda u svetu ekstraprofitabilna, do stanja da su im neophodne državne subvencije kako bi opstala.

Tabela 6. Javna preduzeća na listi STO NAJ... privrednih društava prema ukupnom gubitku

Rang	Naziv privrednog društva	Gubitak	Poslovni prihodi	Kapital	Broj zaposlenih
1	JP EPS BEOGRAD	192.665	282.731	609.792	24 478
2	JP PUTEVI SRBIJE BEOGRAD	84.414	52.112	361.421	2.074
9	EPS JP TE KOSOVO SA PO OBILIĆ	39.775	1.517	–	846
16	JKP GSP BEOGRAD	28.687	14.965	18.750	5.887
17	JP PEU RESAVICA	28.275	6.103	–	3.534
36	JKP BEOGRADSKI VODOVOD I KANALIZACIJA	17.003	10.485	75.632	2.632
47	EPS JPPK KOSOVO SA PO OBILIĆ U DOBROM SELU	12.567	3.784	–	2.088
66	JP ELEKTROKOSMET PRISTINA	8.366	2.677	-	479

Izvor: Izveštaj o sto naj....privrednih društava u 2020. godini APR

Republika Srbija Agencija za privredne registre

Na prvo mesto se sa prošlogodišnjeg drugog popeo veliki energetski sistem JP EPS BEOGRAD, koji je iskazao za tri petine veći gubitak, u iznosu od 192.665 miliona dinara, što čini 5,0% gubitka celokupne privrede. Značajno veći gubitak je evidentiran kao posledica isknjiženja učešća u kapitalu EPS DISTRIBUCIJA DOO BEOGRAD, budući da je u cilju odvajanja delatnosti distribucije od proizvodnje i snabdevanja električnom energijom, u skladu sa Ugovorom o prenosu udela u zavisnom društvu ODS EPS DISTRIBUCIJA DOO BEOGRAD sa društva na Republiku Srbiju, JP EPS BEOGRAD izvršio prenos udela tog zavisnog društva, i to na teret kumuliranog gubitka (APR, 2020. str. 60).

Drugo mesto pripada još jednom javnom preduzeću – JP PUTEVI SRBIJE BEOGRAD, sa gubitkom od 84.414 miliona dinara, većim za 2,8% u odnosu na prethodnu godinu (APR, 2020. str.61).

Pored pomenutih visoko plasiranih gubitaša veliki gubitak je ostvario i JKP GSP BEOGRAD. Gubitak ovog preduzeća je iznosio 28.687 miliona dinara i povećan je za više od 6,0% na godišnjem nivou.

Visoko rangirani su i JP PEU RESAVICA sa kumuliranim gubitkom od 28.275 miliona dinara sa tendencijom rasta i JKP BEOGRADSKI VODOVOD I KANALIZACIJA sa 17.003 miliona dinara gubitka, neznatno nižeg u odnosu na prošlogodišnji.

Tabela 7. Uporedni pregled poslovnog prihoda i gubitka 2020/2019 u najvećim državnim preduzećima

Naziv privrednog društva	Poslovni prihod 2020	Poslovni prihod 2019	Indeks	Gubitak 2020	Gubitak 2019	Indeks
JP EPS Beograd	282.731	279.637	101,11	192.665	119.720	160,93
JP SRBIJAGAS Novi Sad	87.228	91.487	95,34	-	-	-
JP PUTEVI SRBIJE	52.112	33.472	155,69	84.414	82.085	102,84
JP Beogradske elektrane	28.481	28.770	98,99	298	298	100,00

JP POŠTE Srbije Beog.	24.552	25.291	97,08	-	-	-
JKP GSP Beograd	14.965	15.187	98,54	28.687	27.056	106,03
JUGOIMPORT'-SDPR JP Beogr.	14.162	19.526	72,53	-	-	-
JKP BEOGRADSKI VODOVOD I KANALIZAC.	10.485	10.043	104,40	17.003	17.048	99,74

Izvor: Proračun autora na bazi podataka APR-a

Na listi STO NAJ... privrednih društava prema kapitalu je 15 javnih preduzeća, koja su raspolagala kapitalom od 1.535.350 miliona dinara, što čini dve petine kapitala pomenutih sto društava. Prvi na listi društava sa najvećim kapitalom je JP EPS BEOGRAD, čiji kapital je vredeo 609.792 miliona dinara i čini 7,6% kapitala privrede. Na drugom mestu su JP PUTEVI SRBIJE BEOGRAD sa kapitalom od 361.421 milion dinara, koji je ostao na prošlogodišnjem nivou (APR, 2020. str.38).

Posle dva prvoplasirana društva najveći kapital je iskazalo preduzeće JP ZA GAZDOVANJE ŠUMAMA SRBIJAŠUME SA PO BEOGRAD, koje je na sedmom mestu među STO NAJ...privrednih društava. (APR, 2020. str.40).

Tabela 8. Javna preduzeća na listi STO NAJ... privrednih društava prema kapitalu

Ra ng	Naziv privrednog društva	Kapital	Poslovna imovina	Gubitak	Poslovni prihodi	Broj zaposlenih
1	JP EPS BEOGRAD	609.792	913.683	192.665	282.731	24.478
2	JP PUTEVI SRBIJE BEOGRAD	361.421	528.297	84.414	52.112	2.074
7	JP ZA GAZDOVANJE ŠUMAMA SRBIJAŠUME SA PO BGD	131.132	136.861	-	8.513	3.236
8	JP SRBIJAGAS NOVI SAD	121.019	204.195	-	87.228	934
10	JKP BEOGRADSKI VODOVOD I KANALIZACIJA	75.632	81.440	17.003	10.485	2.632
13	JP VOJVOD. ŠUME PETROV.	43.744	46.115	-	3.918	1.459
15	JKP BEOGRADSKE ELEKTRANE	42.171	55.674	298	28.481	2.010
17	JVP VODE VOJVODINE NOVI SAD	41.012	49.177	2.642	4.267	471
29	JP POŠTA SRBIJE BEOGRAD	23.662	29.695	-	24.552	14.865
32	JUGOIMPORT-SDPR JP BEOGRAD	21.129	56.310	-	14.162	363
37	JKP GSP BEOGRAD	18.750	34.977	28.687	14.965	5.887
45	JKP NOVOSADSKA TOPLANA	15.087	20.874	-	7.540	339

51	JKP VOD. I KAN. NOVI SAD	12.576	19.771	-	2.748	724
67	JP SKLONIŠTA BEOGRAD	10.114	10.817	331	160	117
89	JP NAC. PARK TARA B.BASTA	8.109	8.357	-	393	198

Izvor: Izveštaj o sto naj...privrednih društava u 2020. godini APR Republika Srbija Agencija za privredne registre

Kapital JP EPS BEOGRAD je u 2020. godini smanjen za 9,6% usled znatno većeg kumuliranog gubitka iz ranijih godina (60,9%). Značajno veći gubitak je evidentiran kao posledica isknjiženja učešća u kapitalu EPS DISTRIBUCIJA DOO BEOGRAD sa JP EPS BEOGRAD na Republiku Srbiju. Veliku vrednost kapitala beleži i JP SRBIJAGAS NOVI SAD čiji je kapital povećan za 1,9% i iznosi 121.019 miliona dinara. a najveći rast kapitala (6,4%) je kod JUGOIMPORT-SDPR JP BEOGRAD, koji je prikazao 21.129 miliona dinara (APR, 2020. str.40).

Tabela 9. Uporedni pregled kapitala i gubitka 2020/2019 u državnim preduzećima

Naziv privrednog društva	Kapital 2020	Kapital 2019	Indeks	Poslovna imovina 2020	Poslovna imovina 2019	Indeks
JP EPS Beograd	609.792	674.555	90,40	913.683	973.624	93,84
JP PUTEVI SRBIJE	361.421	359.249	100,60	528.297	527.223	100,20
JP ZA GAZDOVANJE ŠUMAMA SRBIJAŠUME SA PO BGD	131.132	131.225	99,93	136.861	136.297	100,41
JP SRBIJAGAS Novi Sad	121.019	118.797	101,87	204.195	202.556	100,81
JKP BEOGRADSKI VODOVOD I KANALIZAC.	75.632	75.571	100,08	81.440	81.534	99,88
JP VOJVODINAŠUME PETROVARADIN	43.744	43.663	100,19	46.115	45.939	100,38
JKP BEOGRADSKE ELEKTRANE BEOGRAD	42.171	42.459	99,32	55.674	57.886	96,18
JVP VODE VOJVODINE N.SAD	41.012	41.136	99,70	49.177	48.758	100,86
JUGOIMPORT-SDPR JP BEOGRAD	21.129	19.865	106,36	56.310	48.757	115,49

Izvor: Proračun autora na bazi podataka APR-a

JP EPS BEOGRAD je poslovao sa najvećom imovinom od 913.683 miliona dinara koju je isfinansirao sopstvenim kapitalom sa 66,7% a zatim JP PUTEVI SRBIJE sa imovinom od 528.297 miliona dinara koju su isfinansirali sopstvenim kapitalom sa 68,4%. JP ZA GAZDOVANJE ŠUMAMA SRBIJAŠUME je svoju imovinu isfinansiralo sopstvenim kapitalom sa čak 95,8%, dok je JUGOIMPORT-SDPR JP BEOGRAD svoju imovinu isfinansiralo sopstvenim kapitalom sa svega 37,52%.

Analizirajući osnovne poslovne rezultate najvećih državnih preduzeća uočavamo brojne probleme. U mnogim javnim preduzećima su rashodi veći od prihoda što je neodrživ problem. Primer GSP-a ukazuje da njihov prihod ne može da pokrije troškove zarada dok u rudniku Resvica prihodi ne mogu da pokriju ni polovinu troškova zarada. GSP ima 6000 zaposlenih a Resavica 4000.

Poražavajuća je činjenica da neka javna preduzeća imaju čak veći gubitak od poslovnog prihoda (JP PUTEVI SRBIJE, JKP BEOGRADSKI VODOVOD I KANALIZACIJA, JKP GSP BEOGRAD). Kod nekih javnih preduzeća je gubitak veći od kapitala (JKP GSP BEOGRAD) dok kod nekih dolazi do smanjenja kapitala usled kumuliranog gubitka (JP EPS BEOGRAD). Likvidnost mnogih državnih preduzeća je takođe ispod poželjnog nivoa.

Preduzeća u državnom vlasništvu imaju nisku produktivnost. Iako je došlo do smanjenja zaposlenih u državnim preduzećima produktivnost je i dalje slaba [12].

Restruktuiranje preduzeća u državnom vlasništvu je od krucijalnog značaja. Ovaj sektor raspolaže veoma velikom imovinom, ima veliki broj zaposlenih i od vitalne je važnosti za razvoj nacionalne privrede. Srbija nije uspela da poboljša poslovanje velikih javnih preduzeća i „preduzeća u restruktuiranju“ u čemu mora biti aktivnija i efikasnija.

Unapređenje upravljanja javnim preduzećima treba da doprinese povećanju njihove efikasnosti putem smanjenja nepotrebnog trošenja resursa, povećanja obima i poboljšanja kvaliteta usluga, modernizaciju tehnologije i sl. Povećanje efikasnosti javnih preduzeća ima veliki značaj za ukupnu privredu i građane, kako zbog velike vrednosti usluga koje oni isporučuju, tako i zbog velikog dela društvenog bogatstva koje se nalazi pod njihovom kontrolom [15].

Ekonomski rast zemalja u tranziciji odražava odnos između starih preduzeća kojima je potrebna državna pomoć i koja umanjuju rast i restrukturiranih i novih preduzeća koja povećavaju ekonomski rast. Zaštita starih državnih, nevitalnih preduzeća, kroz meka budžetska ograničenja predstava opterećenje za budžet. Ova preduzeća apsorbuju više resursa nego što ih sama proizvode što izaziva smanjenje društvenog bruto proizvoda. Mera efikasnosti politike u disciplinovanju starog sektora i podsticanju stvaranja novog sektora je ključ za razumevanje zašto je ekonomski rast u nekim tranzicionim privredama bio veći nego u drugima[2].

Zaključak

MMF je Srbiju svrstao u grupu država sa neefikasnim upravljanjem državnim preduzećima. Komisija je konstatovala da su strukturne reforme javne uprave i državnih preduzeća sporo napredovale.

Srbija nije uspela da unapredi poslovanje javnih preduzeća i „preduzeća u restruktuiranju“ što usporava privredni razvoj Srbije. Transformacija treba da obuhvati restrukturiranje javnog sektora, privatizaciju i likvidaciju pojedinih preduzeća. Država mora da bude aktivnija u restruktuiranju ovih preduzeća i sprovođenju strogih budžetskih rešenja kako bi ostvarila dinamičniji razvoj.

Dugogodišnje tolerisanje ovakvog stanja u javnom sektoru, balansiranje između tržišnog poslovanja i socijalnog mira, meka budžetska rešenja, subvencionisanje i otpisivanje dugova doveli su ova preduzeća u nezavidan položaj. Niskim cenama je kupovan socijalni mir, tolerisano je prekomerno zapošljavanje, nepoštovanje fiskalnih obaveza, neracionalno trošenje sredstava, politizacija upravljanja, korupcija, neefikasnost menadžmenta, nizak stepen naplate. Loše upravljanje ogromnim državnim resursima kojima raspolažu državna preduzeća ukazuje na nesposobnost i korupciju upravljačkih struktura. Ako tome dodamo i njihov monopolski položaj na tržištu upravljanje menadžmenta postaje prava enigma.

Podizanje efikasnosti ovih preduzeća podrazumeva promenu menadžmenta, racionalizaciju troškova, smanjenje broja zaposlenih i njihovih zarada, efikasnije javne nabavke, veće investicije. U nekim državnim preduzećima sa zastarelom opremom poslovanje se ne može poboljšati bez novih investicija. Neophodna su čvrsta budžetska ograničenja i disciplinovanje državnih preduzeća. Država konstantno izdvaja značajna sredstva za poslovanje ovih preduzeća. S jedne strane se ograničavaju cene njihovih proizvoda, što automatski dovodi do smanjenja njihovog prihoda, a s druge strane se izdvajaju sredstva za subvencionisanje njihovog poslovanja.

Država kao vlasnik nema efikasnu kontrolu nad javnim preduzećima te se transparentnost njihovog rada mora povećati. Ona mora biti aktivnija i doslednija u sprovođenju strukturnih promena ovih preduzeća. Bez unapređenja rada državnih preduzeća i celokupnog javnog sektora Srbija ne može da računa na brži privredni razvoj.

Bibliografija

- [1] Cerović, B. & Nojković, A. (2011) New model of growth in transition economies: should it be developed earlier, Proceedings from 7th International Conference of ASECU "Recent Economic Crisis and Future Development Tendencies", str. 235-249.
- [2] Jovović, M., 2018. Investicioni fondovi u zemljama u tranziciji, Blace: Visoka poslovna škola strukovnih studija u Blacu
- [3] THE WORLD BANK (2002) Tranzicija, Prvih deset godina, Analiza i pouke za Istočnu Evropu i bivši Sovjetski Savez, Vašington
- [4] Jakopin, E., Kalinić, M., (2021) Upporedna analiza upravljanja javnim preduzećima u Republici Srbiji, EKONOMIJA teorija i praksa, br.2
- [5] Ministarstvo finansija RS., 2023, mfin.gov.rs/dokumenti2/pregled-iz-rino (Pristup 30.09.2022)
- [6] Tržište rada, Registrovana zaposlenost, <https://stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/trziste-rada/registrovana-zaposlenost> (Pristup 10.02.2022)
- [7] Government at Glance 2011, www.oecd.org
- [8] Chobanov, D., Mladenova, A. (2009) What Is the Optimum Size Government, Institute for market economics, Sofia.
- [9] Hindriks, J., Myles, G. (2004) Intermediate Public Economics, Cambridge: The MIT Press
- [10] Stošić, I., (2015) Restrukturiranje preduzeća kao pretpostavka ekonomskog razvoja Srbije, Institut ekonomskih nauka, Beograd, str.247-265
- [11] Jakopin, E., Čokorilo, N., (2021) Performanse poslovanja republičkih infrastrukturnih javnih preduzeća, Makroekonomske analize i trendovi, MAT, broj 315/April 2021., Ekonomski institut
- [12] WORLD BANK GROUP, 2021, -https://www.oecd-ilibrary.org/sites/1c258f55-en/1/3/2/9/index.html?itemId=/content/publication/1c258f55-en&_csp_=10e9de108c3f715b68f26e07d4821567&itemIGO=oecd&itemContentType=book#fig2-22
- [13] Arsić, M. 2012. Reforme državnih i društvenih preduzeća, Kvartalni monitor br. 28 • januar–mart 2012, str.73
- [14] Agencija za privredne registre Republike Srbije., 2023. <https://www.apr.gov.rs/registri/finansijski-izvestaji/publikacije/sto-naj-privrednih-drustava.2128.html>
- [15] Veselinović, P. (2014) Reforma javnog sektora kao ključna determinanta uspešnosti tranzicije privrede Republike Srbije, Ekonomski horizonti, Maj-Avgust 2014, Sveska 2, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, str. 141-159

Datum prijema rada:05.03.2023.

Datum prijema korigovane verzije nakon recenzije:04.05.2023.

Datum prihvatanja rada:09.06.2023.